

FNSiN

NOS

Nr 2 2018 Årgång 40

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken.

Läs mer på vår hemsida
www.fnsin.nu

Föreningens adress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Medlemsavgiften 2018

Fullbetalande medlem 160 kr
Ny dito efter 1/7 80 kr

Familjemedlemmar
(oavsett antal) 80 kr

Plusgiro: 67 01 50- 2
Medlemsavgifter och beställning
av skrifter

e-post : info@fnsin.nu

FNSiN styrelse

Ordförande:
Eric Bolander
Tegelsmöravägen 11
748 42 Örbyhus
0295-61 312 ; 072-3181225
eric.bolander@telia.com

Vice ordförande:
Soili Bisi-Ström
Fatburs Kvarngata 14
118 64 Stockholm
08-191252; 072- 9921669
soibis@outlook.com

Sekreterare:
Camilla Berg
Fredrikslundsvägen14
168 34 Brommås
08-26 25 84
camilla_berg@spray.se

Kassör:
Eva Bolander
Tegelsmöravägen 11
748 42 Örbyhus
0295-61 312

Övriga ledamöter:
Nina Bohigas
Dovregatan 14, lgh 1102
164 36 Kista
070-4547724
Nina_bohigas@hotmail.com

Bente af Edholm
Fritiofsvägen 4
182 54 Djursholm
070-4000199
bente.fnsin@gmail.com

Lisbet Scheutz
Löjtnantsgatan 8A
115 50 Stockholm
073-9924125
Lisbet.scheutz@gmail.com

Lars-Olov Wallin
Södermannagatan 57
116 66 Stockholm
070-1714829
wallin.larsolov@gmail.com

NOS

Redaktion:

Lisbet Scheutz
Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström
Kometvägen 49, 183 48 Täby;
08-758 30 03; 070-693 91 28
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:
nos.fnsin@gmail.com

NOS har ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni
resp. sept.

Tryckt hos:
Duplotryck, Kungsholmen

Internet

www.fnsin.nu

Webbansvarig:

Eva Bolander

Omslagsbilder

Framsida: Snöripor i keramik
till salu på Jokkmokks marknad
2017

Foto: Claes Göran Ström

Baksida: Bikupa i stan
Foto: Claes Göran Ström

Våra böcker:

	normal	medlem
De goda ogräsen	75	50
Gotska Sandön	100	75
Kall ökensand	75	50
Spetsbergen	50	30
Tyresta	20	10
	(Porto tillkommer)	

Beställ genom Erik Elvers e.elvers@bredband.net

Styrelsen/redaktionen har ordet

Glad vår, medlemmar!

Då och då kan vi få anledning att fundera över vart vi är på väg och rentav göra en kurskorrigering. Det gäller var och en av oss. Det gäller stora organisationer och små föreningar. Omständigheter och förutsättningar förändras. Personer kommer och går.

Ekonomi sätter i regel gränser för vad som är möjligt. Det finns gränser för vad en människa eller en grupp orkar och hinner. Vad vill vi nu? Och vad var det egentligen vi skulle göra?

Vi har just gått in i det år då FNSiN fyller hela 45 år. En del medlemmar var med redan under 1970-talet, men många har kommit med senare, rentav långt senare. Det är naturligt om inte alla är helt medvetna om föreningens tidiga historia och den anda som den kom till i. Nyligen har några av oss sorterat föreningens arkiv för att få en bättre ordning och avlasta våra privata hyllor. Vi har då skymtat något av de livliga diskussioner som fördes under föreningens tidiga år. Det var en tid, då medvetenheten om stora miljöproblem hade vaknat. Det var en tid, då tvärvetenskap – att förena natur- och samhällsvetenskapliga synsätt och kunskaper – slog igenom. Dessutom ville föreningens unga grundare göra spännande upptäcktsfärder, inte minst i nordliga trakter. Det var ännu inte så lätt att resa snart sagt vart som helst som det senare blivit.

Låt oss läsa och besinna vad det står i FNSiNs ändamålsparagraf. (Flytta nu blicken en aning till vänster – till sidan 2).

Föreningens namn pekar ut flera intressedimensioner. Hit hör å ena sidan växter, djur samt den jord vi lever på och av, å andra sidan yttringar av mänskligt liv genom arkeologi, historia och aktualiteter mm. Vi kan ägna oss åt någon detalj, men vi försöker gärna se en helhet, en miljö, ett lokalsamhälle, ett landskap, ett land. För att uttrycka saken en aning högrävande så har vi ett folkbildande syfte. Vi ska lära oss (och gärna andra) något om levnadsvillkor, och vi ska göra det i trevliga former, genom att upptäcka tillsammans. Föredrag, exkursioner,

resor, artiklar, böcker – vi har gjort det på flera sätt.

Vi famnar om mycket. Under alla år har vi nog aldrig saknat idéer i vår förening. Men vi måste samtidigt akta oss för att bli en ”förening för vad som helst”, en allmän sällskapsklubb. Det var knappast meningen. I första hand ska vi alltså ägna oss åt Norden i geografisk och historisk mening, men vi tappar inte det internationella och ekologiska sammanhang som Norden ingår i.

Att samarbeta med andra, när intressen sammanfaller, är väl närmast självklart. På så sätt kan fler få del av ett föredrag eller en exkursion. Vi kan dela på kostnader. Vi kan dela på arbetet. Samarbetsparter kan bidra med olika specialkunskaper och kontaktnät, så att alla lär sig mer. Men vår omgivning förändras. Nyligen har Samfundet Sverige-Island lagt ner efter många år. När du får det här NOS-numret har sannolikt även Föreningen Sverige-Grönland beslutat om nedläggning vid sitt årsmöte. Detta är trist och det berör FNSiN. Vi har haft nytta av dem, och förhoppningsvis de av oss. Vi behöver själva lägga mera kraft på att få in Grönland och Island i våra program. Vi fortsätter också att samarbeta med andra, dels med stora föreningar som Naturskyddsföreningen, Turistföreningen, Föreningen Norden, dels med flera mindre som fokuserar länder, områden eller teman. FNSiN bidrar med sitt eget, breda perspektiv.

I vårens program har vi lagt in ett särskilt programmöte. Det har hänt förr, men det är länge sedan senast. Meningen är att ni medlemmar ska kunna komma och ventilera idéer. Den som inte kan vara med då får naturligtvis när som helst höra av sig med uppslag. Du behöver inte vänta.

Låt oss fundera och fortsätta att upptäcka tillsammans.

Styrelsen och redaktionen

Brev från La Palma

Slavjakten på La Palma: 14 kvinnor

Romarna kände till Kanarieöarna, trots att de helst undvek att segla så långt utanför Hercules stoder, bergen på båda sidor om Gilbraltar sund. Plinius skriver om dem, så någon måste ha varit här och kunde berätta. Efter romarrikets fall föll öarna i glömska och återupptäcktes först på 1300-talet. Under de första åren av 1400-talet började spanjorernas erövring och pågick ända till 1496, då Tenerife till sist införlivades i det spanska väldet efter nästan precis hundra år av stridigheter.

Hösten 1492 började erövringen av La Palma, den näst sista fria ön. Då rådde fortfarande stenålder här, senneoliticum. Här efter finns det skrivna dokument och här börjar alltså La Palmas egen historia. Tyvärr brändes huvudstaden, Santa Cruz, av franska pirater 1553 och hela stadsarkivet gick förlorat. De källor vi har från tiden består av spridda rapporter från de redan erövrade öarna samt doplängder och handelsavtal i samband med slavhandeln.

Slavjakten var mycket lukrativ. Formliga jaktexpeditioner utgick både från Europa och från de andra öarna för att fånga infödingar och sälja dem. Aridanedalen, där staden Los Llanos nu ligger, var även då tätt befolkad. Den tömdes på folk. De flesta fångarna fördes till Gran Canaria och därefter till Sevilla eller Valencia, där de döptes och blev upptagna i den kristna kyrkan. Då fick de en själ och fick inte längre jagas eller förslavas. Många fraktades vidare till Amerika, som skulle befolkas av vita, andra blev kvar i Spanien. Ytterst få kom hem igen.

Här följer namnen på de kvinnor som man känner till från La Palma i samband med erövringen och i en del fall även något om deras personliga historia. Ön var indelad i tolv distrikt, mer eller mindre motsvarande de nuvarande kommunerna. Den tredje maj 1493 införlivades slutligen La Palma (genom svek) i det spanska väldet.

Arume, Aruma. Inföding, döpt i Sevilla. Denna kvinna var hustru till en annan inföding från La Palma vid namn Bintacorte, också döpt i Sevilla.

Benayga, slav, en infödingsflicka från Rio Tenazarte, döpt i Sevilla.

Gazmira, från Aridanedalen, var en intelligent kvinna, som blev fångad i en tidig razzia och fördes till Gran Canaria och därefter till Spanien. Hon döptes som Francisca de Gazmira.

Hon såg vad som skedde på de andra öarna och förstod att La Palma inte skulle kunna bjuda motstånd mot spanjorerna utan gjorde vad hon kunde för att göra övergången mindre traumatisk. Hon lärde sig snabbt spanska och verkade som tolk vid erövringen av sin hemö och hon anmälde övergrepp mot sina förtryckta landsmäntill Högsta Domstolen i Madrid. Många av dem var redan kristna men hade ändå, olagligt, gjorts till slavar.

Eftervärldens omdöme om henne varierar. Somliga betraktar henne som förrädare och anser att hon borde ha anslutit sig till sin frände Tanausú, öns tragiske hjälte som som försvarade friheten med sitt och sina följares liv. Andra anser att hon var en hjälte.

Guayanfanta, "Arecida".

Varianter: Grarynfanta, Guarynfanta, Guayafanta, Guayáfana, Guayánfanta, Guayrinfanta, Guayáfana. Från El Hierro organiserades täta razzior till La Palma för att ta slavar, boskap, hudar etc. Vid ett tillfälle fångades en man och en kvinna vid namn Guayanfanta. Hon var syster till Juguiro och Garehagua, chefer i Tigalate (Mazo). Guayanfanta var storväxt och mycket modig.

En källa berättar att angriparna hotade och förföljde henne för att försöka fånga henne levande. Guayanfanta kämpade vilt för sin frihet och till slut lyckades hon ta en av sina angripare, Jacomar, under armen och sprang snabbt till randen av en djup ravin i avsikt att kasta sig ut tillsammans med honom. Förföljarna störtade sig över henne med sina lansar och måste bryta sönder båda hennes ben för att kunna döda henne och rädda sitt eget liv.

Haridian, inföding, döpt i Sevilla.

Hiurma, inföding, döpt i Sevilla.

Janequa, en flicka på nio år, såld i Valencia år 1494. Juan Bonet, slavhandlare i Valencia, erbjuder två vita fångar: *Janequa*, nio år, tillhörig chefen för Gran Canaria, som gjorde en tur till La Palma och fångade henne tillsammans med andra, och senare köptes hon av Bonet.

Fátima, 10 år, från Berberiet (Afrika), föräldrarna tidigare fångade, infångad tillsammans med andra och förd till Gran Canaria och därifrån till Castilla.

Juya

Kvinnonamn dokumenterat från La Palma omedelbart efter erövringens början.

Magens, Meagens
inföding, kvinna såld i Valencia.

Nira

kvinnna från La Palma, slav, bodde i Valencia. Hon hörde till ett parti kanarier som köptes av Herr Bisopen.

Tayegaza, Talegaza

En vit fånge från La Palma som presenterades inför domaren i Valencia av Vicente Pérez, slavhandlare i staden: Talegaza, 12 år, från La Palma, överförd till La Gomera och därifrån till Castilla, där hon köptes av Antonio Teuse eller Tensa, som återger henne till valencianen för att säljas. Värderad till 30 lbs.

Terafaya (Hemener Terafaya)

En kvinna från La Palma, såld som slav.

Tinabuna, Tininabuna, ”Acerina”

Dotter till Atogmatoma i Tijarafe och hustru till Mayantigot i Aridane. Atogmatoma var vid den här tiden öns mäktigaste chef. Tinabuna intervenerade

för sin far hos erövrarna, lyckades göra sig hörd och räddade sin far från döden.

Acerina: detta namn har bildats till namnet *Aceró*, la Caldera de Taburiente, för att beteckna hustrun till den modige Tanausú, chefen för denna region och den siste frihetskämpen.

”Tenercina”

Namet attribuerat till hustrun till den adle Ugranfir (döpt som Juan de Palma), släkting och rådsmedlem till Tanausú. Namnet är bildat till Tenerra i la Caldera de Taburiete. En romantisk berättelse handlar om hennes kärlek till Tanausú. Hennes verkliga namn är okänt.

Ingegerd Hosinsky

Källlor:

många, allapå spanska. Den som vill ha en källförteckning, får höra av sig.

Se också Ingegerd Hosinskys artikel i NOS 2017-4: De atlantiska öarnas äldsta slavkyrkogård.

Vad Ingegerd berättar om är en delvis nyupptäckt del av historien på ett av vår tids främsta turistparadis för oss nordbor.

Kulturer och katastrofer

Den minoiska civilisationen, Europas första högkultur

”The people whom we call ”Minoans”, the inhabitants of Crete in the Bronze Age, occupy a special place in history. Their island home was big enough and sufficiently varied in landscape and natural resources to support them in independence, and to allow their society to develop in its own characteristic way. Minoan culture is therefore a distinct and unique phenomenon: Minoan architecture, arts and crafts are instantly recognizable. Yet connections with a wider world were important to the Minoans from early in their history. They needed some imports, particularly of metals, from abroad.”

Så börjar de tänkvärda orden i L. Fittons bok ”Minoans” (2002) vilkas innebörd läsaren av min artikel får bekräftad om och om igen. Den andra huvudboken heter ”The wall-paintings of Thera” (1992), ett praktverk av professor C Doumas

med och om världens vackraste och mest välbevarade bronsåldersmålningar från staden Akrotiri. De senaste åren har jag läst ett oändligt antal skrifter i ämnet, så urvalet till artikeln är svårt. Det känns nödvändigt att först beskriva Kreta, minoernas huvudö, innan vi fortsätter till den 111 gånger mindre vulkanön Thera som exploderade ca år 1628 f.Kr. och till stor del sjönk ner 400m under havet.

Kreta

Kreta är ca 250 km (ö-v) och ca 14-60 km bred, med en yta av ca 8335 km². Tre höga bergiga områden finns, ett i v, ett i ö och ett centralt. Alla är 2148-2456 m höga, bland de högsta i Grekland (Olympos är högst, 2917m). Öns berggrund är vanligen kalksten, varför jorden i dalar och slätter är bördig. Vin och oliver produceras, liksom redan under minoisk tid. Vin är enligt vissa källor det första i Europa,

minst 5000 år. Befolkningen överstiger numera ½ miljon. Huvudstaden Heraklion (Ca 100 000 invånare) ligger mitt på öns N kust, nära den minoiska huvudstaden Knossos. Ön utgör det södra hörnet av Europa. Ca 35 km S om V Kreta ligger den lilla, men bebodda ön Gavdhos, Europas sydligaste punkt.

Grekland är en ung nation med Europas äldsta kultur, och de äldsta städerna. Kreta är landets största ö, men blev grekisk först år 1913. Läget längst i S, något isolerat, var egentligen som ett eget land, även etniskt. Minoerna kom nästan säkert från Anatolien i Mindre Asien (Turkiet), medan mykenare och dorier var grekiska folk från norr.

Den äldsta hittills påträffade boplatsen (skrivet 2002) är drygt 9000 år gammal och ligger under själva Knossos, anlagd på en sk ”tell” av samma typ som bl a Mesopotamien, en kulle av huslämningar i många lager ovanpå varandra. Man vet endast litet om denna neolitiska stenåldersbefolkning. Troligen invandrade de också från Anatolien, liksom de vi kallar minoer.

Minoerna

Den minoiska kulturen varade i ca 2000 år, från ca 3200 till ca 1100 f.Kr. Engelsmannen Arthur Evans var den första av de båda viktigaste arkeologiska hjältarna och utforskarna av den minoiska kulturen, den andra var den grekiske professorn Spyridon Marinatos, upptäckare av Akrotiri år 1967. Evans blev adlad efter att ha grävt ut Knossos åren 1899-1931 (eller 1900-1934). Han kom till Knossos som då naturligtvis inte visade mycket struktur före alla år av utgrävning, och omfattande restaurering. Han frågade området invånare vad det var för plats. Han fick veta att platsen hade hetat Knossos och var mycket gammal. Han kallade kulturen minoisk efter att ha fått höra om kung Minos, monstret Minotaurus och labyrinten i Knossos.

Vid kulturens början fanns många likheter med dåvarande kulturen i Anatolien, åtminstone materiellt, som kvinnofigurer, dubbeleggade yxor, tjurhorn och ormar. Redan i den 8000 - 9000 år gamla anatoliska staden Catal Hüyük finns spår av tjurkult. Jag tror därför att det neolitiska folket och minoerna var samma folk. Anatolien exporterade även koppar och guld, troligen också tenn. Koppar är världens äldsta metall som är utvunnen ur malm, för ca 6000 år sedan. En viktig exportvara för redan 8000 år sedan var obsidian, men redan de neolitiska Kretaborna har hämtat obsidian även från den närbelägna kykladiska vulkanön Melos norr om Kreta. Obsidian är vulkaniskt glas som användes på samma sätt som flinta hos våra svenska förfäder.

Stenåldersfolket på Kreta var redan bönder. Fynd tycks visa att man sommartid även hade fåbodbruk med får och getter i bergen. Man hade vacker, enkel keramik med geometriska mönster. Förutom enkla hus bodde man i grottor, där man även utförde kulten. Fynd av enkla avgudaidoler visar att man dyrkade en fruktbarhetsgudinna. Men vår kunskap om de tidiga invånarna kommer, som vanligt inom arkeologin, främst från gravar av olika slag.

Det första minoiska årtusendet har ännu mycket gemensamt med den neolitiska tidens senare del. Man lever ett enkelt bondeliv, utan några spår av konflikter. Minoerna är det enda folket i östra Medelhavsområdet som aldrig lämnat några spår av försvarsanläggningar efter sig, vilket är unikt. Detta trots att den samtida kykladiska kulturen norr om Kreta var allt annat än fredlig, i jämförelse med de uppenbarligen fredliga minoerna.

Kykladerna

Kykladerna består av mer än 200 öar, varav 24 stora. De flesta är obebodda. De är bergiga och intill 1000m höga (Naxos). Den sydligaste större ön är Thera, ca 11 mil norr om Kreta. Kykladerna ligger tätt men utgör huvuddelen av öarna i Egeiska havet. Arkeologiska fynd går tillbaka ca 8000 år. Även detta folk tycks ha invandrat från Mindre Asien.

Storhetstiden för Kykladerna är redan 3000- 2300 f.Kr., alltså minoernas första, mindre utvecklade tid. Flera små riken av en eller flera små öar bildades, främst vid tiden 2600 – 2300, och dessa krigade ofta med varandra. Det finns många försvarsanläggningar kvar. De dominerade snabbt till sjöss, och deras flottor bedrev både handel och fruktad piratverksamhet i östra Medelhavet. Detta hämmade även utvecklingen på Kreta. Kykladerna fick dock svårare att försörja sin växande befolkning. Det var brist på odlingsbar jord, vilket det var gott om på Kreta. Man hade även använt sina skogar för skeppsbyggen. Men man hade världens bästa marmor, vilken man förutom export använde till öarnas märkliga, unika och stiliserade små idoler och större skulpturer, av både kvinnor och män.

Ungefär 2000 f.Kr. har Kykladerna dominerat sin motpol Kreta både politiskt och ekonomiskt i 500 år. Nu bryts deras dominans och minoerna blir den ledande makten i Egeiska havet och ännu längre bort. Det finns många förklaringar till detta.

Städer och palats

Ca 2000 har Kretas befolkning ökat, en kraftfull flotta tillkommit och en hierarki av okänt slag tagit makten i olika städer. Makten samlas i stora palatskomplex, vilka främst byggs ca 1950, helt nya på

Kreta och unika i Europa. Åsikterna går isär om palatsen anlades före städerna, som var vanligt i det medeltida Europas förhållande borg och tätort. Det troligaste är dock att städer var först. Det finns nämligen stora städer som är ca 500 år äldre än palatsen, t ex Vassiliki, som saknar palats, vad man hittills vet.

För ca 50 år sedan kände man till bara fyra palats. Dessa är från V Faestos, Knossos, Mallia och Zakros. Sedan har man lokaliserat minst åtta till 11 palats och nästan alla andra minoiska fornlämningar, både byggnader och gravplatser, är belägna i östra och centrala Kreta. Det enda palatset i öns västra hälft hittades under andra hus mitt i turiststaden Chania. Det finns säkert fler. Några lyxvillor, främst Agia Triadha nära Faestos, har också nästan palatsklass. Varför denna koncentration till östra Kreta finns nämns aldrig i källorna.

Denna typ av stora palats finns enbart hos minoerna. De var enorma byggnadskomplex, vanligen 50 – 100 m stora, bestående av små hopbyggda eller fristående byggnader med många rum och i några våningar. Endast Knossos-palatset var större, ca 120m. Byggnaderna omslöt alltid en rektangulär innergård, för okända, troligen olika syften. Jag har råkat se på flera skisser, att alla innegårdar är orienterade NNÖ-SSV.

Det kanske är en tillfällighet? De olika byggnaderna användes till bl a administration, kult och bostäder, men till stor del som förråd för allehanda varor, bl a livsmedel från jordbruket, och importerade varor som skulle fördelas vid behov till befolkningen. Ca 1-2 m höga keramikkruckor, pithos, finns i massor i Knossos och Akrotiri på Thera. Kulten framgår av många fresker i olika rum, främst då under senare palatstid. Även föremål för kulten finns. Det mest kända minoiska föremålet är den

Pithoisgrupp, Knossos.

Palatsbyggnad, delvis rekonstruerad, Knossos.

bäst bevarade av tre små statyetter, sk ormgudinnor. Hon är mycket välgjord av välpolerad fajans, med bara bröst, en för övrigt heltäckande klänning. I sina höjda armar och händer håller hon två slingrande ormar. Dessa är knutna till jordens och underjordens gudaväsen. Ormgudinnorna tillverkades ca år 1600.

Skriftspråk

Ca år 2000 händer det som gjort att den minoiska kulturen kallas Europas första högkultur. Man skapade egna skriftspråk, de första i Europa. Och inte bara ett, för att hålla ordning på palatsens stora varulager, mm. Man använde lertavlor som i grannländerna i Asien. Ungefär samtida är ett, eventuellt flera hieroglyfspråk, helt olika det egyptiska och det mer kända linear A. Det är intressant att se en regional maktfördelning som inträffar samtidigt. I Knossos, Mallia och Petras använder man hieroglyfskrift, i t ex Faestos däremot linear A. Inga av dessa skriftspråk har kunnat tydas. Hieroglyfspråket försvann först, ca 1700-1650. Linear A användes ända tills ca 1450, då det blandades med mykenska och blev linear B. Tyvärr ville minoerna återanvända leran när man ansåg att texten inte längre var aktuell, tror man, medan alla andra länders lertavlor brändes. Dessa bevarades alltså till eftervärlden, medan de minoiska är få och fragmentariska. Lyckligtvis blev några brända vid eldsvådor, men man kunde ju ha tänkt på oss efterkommande.

Dessa tidiga skriftspråk kan alltså inte upplysa oss om något som hänt under den minoiska epoken, ingen förklaring till allt vi ser. Vi kan tro och gissa, men aldrig veta säkert. Det är därför som den minoiska civilisationen vanligen betraktas som förhistorisk. Det berömda linear B användes endast vid slutet av den minoiska epoken. Det var som nämnts ett ”barn” till de äldre, otolkade språken och det första forngrekiska språket, som de invaderande mykenarna använde på Kreta ca 1450-1350 (eller 1400-1275). Alla dessa lertavlor hittades brända efter branden vid palatsets förstörelse i Knossos, av Arthur Evans, år 1900. Detta språk kunde pga den grekiska delen dechiffreras. Texten handlade bara om räkenskaper och listor på män, kvinnor, boskap och stridsvagnar. Linear B är ett syllabarium, ett skriftspråk baserat på stavelser i stället för individuella ljud. Det är som en saga: möjligen var det år 1936. Arthur Evans höll då en föreläsning om Kreta och berättade om det oläsbara skriftspråket, som många akademiker förgäves försökt tolka i många år. Bland åhörarna satt en frågvis 14-årig brittisk pojke som hette Michael Ventris. Han hade i skolan lärt sig polska, tyska och franska, och en sommar i Sverige lärde han sig svenska. 18 år gammal skrev han en artikel om Linear B för en viktig vetenskaplig tidskrift, men utan att avslöja sin låga ålder. År 1950, 28 år gammal, slutade han sitt arbete som arkitekt för att kunna lösa gåtan, avrådd av erfarna forskare. Han var ju inte ens akademiker, hette det. År 1952 hade han bestämt sig att språket var urgrekiska, vilket inga andra trodde. År 1953 kunde han i Köpenhamn under stora applåder bevisa att delar av språket var den äldsta kända grekiskan, nedskrivet 500 år innan det grekiska alfabetet uppfunnits. Han lyckades gradvis tyda språket. Evans fick ej uppleva detta, han dog år 1941. Bl a två professorer i Uppsala gav honom sitt stöd. Vissa ordformer i Homeros epos har senare lingvister kunnat datera till innan lertavlorna skrevs för 3500 år sedan!

År 1956 omkom Ventris i en bilolycka, 34 år ung. Men han gläntade på dörren till det förflutna. Vi vet nu namnet på några människor som levde på Kreta för mycket länge sedan, t ex prästinnorna Eritha och Karpathia, skrivaren Phugegurius och smeden Akhilles (alltså inte hjälten från Troja). Det har vi Michael Ventris att tacka för. Jag kanske borde utnämna honom till hjälte nr 3 för utforskningen av den minoiska civilisationen. De ännu äldre språken blir nog svårare (omöjliga) att tyda.

Den äldre palatstiden varade ca 250 år, och samhället utvecklades. Med större handelsflottans hjälp började flera minoiska handelsstationer, nästan kolonier, grundas, främst Thera, men andra öar följde, som Melos, Kythera samt Kea (Keos) nära Athen.

En internationell, viktig handelsstad för Kreta och Thera var Miletos på kusten av sv Mindre Asien (Turkiet). Man importerade bl a metaller, sällsynta i Kretas berg, främst guld och koppar, och det sällsynta tennet för bronstillverkning (med koppar).

Katastroferna börjar

Men efter 250 år av välstånd, alltså ca 1700 eller något senare, kom den första av tre enorma katastrofer. Det var en serie mycket kraftiga jordbävningar av sällan skadat slag. Samtliga palats och andra större stenbyggnader över hela den stora ön raserades. Många hus visade spår av eld. Tidigare forskare undrade om någon fientlig invasion hade ägt rum. Eldskadorna kom dock av olivolja, t ex oljelampor. Man visste inte om det varit flera skalv. Det fick man veta först år 1979, då man gjorde ett chockerande fynd. Det var känt att den religiösa kulten i större skala ägde rum i utvalda rum i palatset, vilket är tydligt p.g.a fresker (väggmålningar), i statyetter av prästinnor eller gudinnor, tjurfigurer och annat. I den unika staden Akrotiri verkar även alla familjehusen ha ett litet rum för oblodiga offer, åtminstone av växter.

Men i en nordsluttning med vidunderlig utsikt över Knossos och Heraklion vid kusten ligger ett litet fristående offertempel. Det är kvadratisk, endast 15 m stort, i det av minoiska lämningar tätaste området på hela Kreta, att döma av kartor. Det är unikt av en rad anledningar. Förutom att det är det enda kända templet på ön, är det den enda minoiska byggnaden med sin rumsindelning. Där hände det enda kända människoeffret någonsin (ca år 1700) under de 2000 åren av minoisk tid. Den manliga offerprästen bar dessutom två unika utsmyckningar.

Templet heter Anemospillia och består av tre små rum, vart och ett mynnande ut i en gemensam korridor. Rummet i sv hörnet var ämnat för blodsoffer, ett annat för andra offer än djur, vanligen växter, det tredje innehöll ”resultaten” av offren för gudomen, i ca 150 keramikkarl. I korridoren fanns en hög av ben från tjur, det viktigaste offerdjuret, svin och get. Det sista offret i templet blev nu en yngling. Hans skelett låg på sidan ovanpå ett altare i offerrummet. Det syntes tydligt på bl. a benens läge att han varit bunden. Han var ca 18 år gammal. Märkligt nog anges inte hans längd i mina huvudkällor, vilket däremot omtalas för tempel-”personalen”. Dessa var en prästinna, ca 28 år gammal, endast 1,45 m lång, och en präst, ca 47 år gammal och hela 1,78 m lång. Båda låg nära altaret, hon med ansiktet ner i golvet, han tvärtom. En vackert dekorerad kniv låg tvärs över offret och en likaledes vacker vas låg på golvet. Offerceremonin hade tydligen just fullbordats, strupen hade skurits av och blodet sam-

lats upp i vasen. Inom minuter kom nästa skalv och hela templets tak rasade ner och offret blev istället fyra personer. I korridoren låg nämligen ett dåligt bevarat skelett av ännu en människa, vars ålder och kön ej kunnat bestämmas. Denne hade förgäves försökt hinna ut. Om det var en fånge som försökt **undkomma att offras eller en av ”personalen” kan ej avgöras.**

De antydda föremålen på prästen är dels en ring av järn och silver på vänstra handens lillfinger, det tidigaste exemplet på järn i hela det egeiska världen, och den enda minoiska ringen påträffad på ägarens finger. På vänstra handleden fanns ännu ett unikt föremål, en vacker sigillsten av agat med en bild av en figur i en båt. Prästen måste ha haft mycket hög status. Den speciella kniven och vasen för offer finns avbildade, tydligast på en målning i lyxvillan Hagia Triadha nära Faestospalatset. På en stor sarkofag syns en tjur offeras. Man ser blodet droppa ner från halsen. Både kniv och kärl är mycket lika de i templet. I vissa källor antas ynglingen istället ha fått pulsåderna avskurna.

Man kan ej göra statistik på ett enda människoeffter. Att detta gått att verifiera är givetvis det unika tillfället, egentligen omöjligt. Att offret verkligen hänt chockade den arkeologiska världen, men anledningen är logisk. Att döma av de katastrofala skadorna på ön, torde ett flertal skalv inträffat, vilket många stackars tjurar har drabbats av. För att få Poseidon, jordskakaren, att upphöra med skalven, blev man slutligen tvungen att ge honom det största offret, en människa. Men det hjälpte alltså inte, såvida inte guden var nu nöjd, efter fyra offer, och skalvet vid templet blev kanske det sista.

Människoeffter var ju inte ovanliga hos grannfolket i norr, mykenarna. Många antika, och senare folk, har offerat människor, vilket väl alla vet, ofta jungfrur, och ofta krigsfångar. Vi vet alltså ingenting om vad som normalt hände hos de synbarligen fredliga minoerna. Deras skriftspråk är ju stumma utom vad gäller statistik i palatsen. Men man kan ju undra. Offerar man en människa är det logiskt att det händer i andra fall, omöjliga att belägga. Kan offret av en man bero på kön, eftersom det viktigaste offren alltid är tjurar? Varför är i stort sett alla avbildade religiösa utövare unga, undersköna prästinnor? Absolut ingen tillfällighet.

Knossos var det största och viktigaste palatset, säkerligen med en prästkung högst upp i hierarkin, mäktigast på Kreta. Som enda palats har det en vacker tron i ett rum med väggmålningar med växter, enligt Evans säkerligen Europas äldsta tron.

Ett stort antal fresker finns endast i Knossos palats och i Akrotiri på Thera, men där i ”vanliga” hus,

men för främst välbärgade. Skillnaden beror kanske på att man ännu inte hittat något palats där. I äldre palatstid målades de första figurmotiverna i Kretas palats, främst i Knossos, men även i bl a Mallia mest i röd och blå färg.

I verkstäderna på Kreta tillverkades utsökt keramik i den berömda Kamares-stilen, med bl. a perfekt återgivna bläckfiskar. Gravfälten låg alldeles utanför samhällena. Stora imponerande gravar, sk tholos, anlades som stora, runda stensättningar. Andra högs in i fast berg och kunde användas i mer än **1000 år.**

Man började nu oftare använda de heliga tjurhornen och den dubbeleggade yxan i kulten, den senare även i rent guld. Fantastiskt fina små smycken i guld finns. Modergudinnan är en centralfigur i religionen.

Den yngre palatstiden (1700-1450) är minoernas storhetstid, trots de stora jordbävningarna, och trots den enorma katastrofen som snart kommer. Intet ont anande bygger man upp palatsen igen, större och pråligare än de gamla, och dessutom på fler platser. Nästan alla ligger vid kusten, eller nära, många på norra sidan av ön, där de flesta människorna bor. Nästan alla byggdes av kalksten, även Knossos. Det förra palatset på Knossos byggdes i gips, det i Mallia i röd sandsten.

11 landmil norr om Kreta ruvar ett monster, vulkanön Thera. Den är säkerligen orsak till Kretaskalven ca 1700. Den är nog också orsak till ett skalv i området alldeles nyss, sommaren 2017.

Nya katastrofer

Året är ca 1628 +/- 14 år, enligt en helt ny metod, att datera aska. Detta är problematiskt för alla arkeologiska dateringar, eftersom dessa har placerat vulkanutbrottet ca 1520 f.Kr.

Först kommer nya skalv på Kreta, men detta är inte tillräckligt. Nu kommer det värsta vulkanutbrottet på jorden på flera tusen år. Så vad hände på Kreta? Man kunde se den enorma askpelaren förmörka himlen många, kanske 40 km upp, och höra de enorma explosionerna. Har man aldrig upplevt något liknande så flyr de flesta människor inte, eftersom de inte förstår vad som väntar. De som befinner sig vid stranden har möjligen några minuter kvar att leva. Jag minns när den lilla tsunamin närmade sig Phuket 2004, folk stod bara på stranden och titade. Vulkanologerna antar att vågorna vid Thera var ca 200 m höga, och ca 20 meter höga när de nådde Kreta. Minst! Man kan se att flodvågorna nådde 8 km in i det tätbefolkade Kreta. När vände åter hem till havet följde raserade byggnader och dess invånare med. Den lilla minoiska flottan var naturligtvis borta. Enligt växtanalyser på hände

eruptionen på sensommaren.

Man anser att minst 30 000 människor dog. Gissa kan man alltid. Missväxt drabbade jordbruket. Sol-sken kan man glömma. Det råder mörker även på dagen, vulkanvinter. Man trodde länge att jordskal-ven var huvudanledningen till förstörelsen, bl. a runt Knossos. Det trodde inte vår hjälte nr 2, den unge Spyridon Mariantos. Han hittade redan 1932 högt uppe på kullarna blandade lager av keramik, husde-lar och havssnäckor tillsammans i samma lager, vil-let bevisar kraften och höjden av vågorna från bronsåldern. Han förstod att Thera måste vara At-lantis.

Vaser och fresker

Märkligt nog gick inte den minoiska kulturen under på Kreta, men givetvis fanns det inget liv på Thera längre. Kreta försvagades, men konsten blev bara mer imponerande. Vaser och andra kärl görs av färggranna stenarter som steatit, marmor, obsidian, bergkristall och många fler. Rhyton kallas kultkäril i form av en vas eller tjurhuvud, i olika material.

Gudarna dyrkas under hela kulturen i grottor och på bergstoppar, i vanliga hem men i större skala i palat-sen, när dessa byggs. De tidigare nämnda ormgudin-norna hittades i ett rum i Knossos palats. De är gjorda i fajans eller elfenben. Den minsta damen är klädd i en klänning vars form i stort sett alla avbil-dade kvinnor bär : klockformig alltså bredast under-till, och med vågråta volanger i många breda skikt. Fötterna är dolda. Klänningen passerar en geting-smal midja, täcker hela överkroppen och halva ar-marna, men lämnar de blankpolerade brösten nakna och framskjutna. Hon håller, som tidigare nämnts, armarna lyfta med en slingrande orm i varje hand. Även i Akrotiri finns ormgudinnor, men med en annan framtoning. Ovanpå huvudet och någon slags huvudbonad sitter ett kattliknande djur.

Alternativ klädsel är avbildad på mitt favoritföremål, även det ofta avbildad, med rätta. Fyra prästinnor i ring dansar en kultisk dans på en äng med liljor, alla fyra med höjda ar-mar. De är iklädda endast byxor, möjligen kjolar, breda nedtill med liknande volanger som en ormgudinnas klän-ning. Plaggen på alla fyra da-merna hänger på höfterna un-der den (som vanligt) geting-smala midjan och den helt nakna överkroppen. Två är avbildade framifrån, två från sidan. Det fantastiska är att

den detaljerade bilden är gjord på den släta ytan av en sigillring, funnen i en grav i Isopata gravfält i Knossos. Ringen är av rent guld. Den något ovala bildytan är 2 cm stor!

Knossos är ett av få palats med avbildade män, här i en procession bärande rhytoner. De är muskulösa med getingsmala midjor, iklädda endast ett höft-skyнке.

Det finns många fresker på Kreta, och de flesta i Knossos. De hittades antagligen p.g.a den långvariga utgrävningen. Den kändaste kvinnomålningen kallas "Parisiskan", visad från sidan som nästan alla män-niskor. Arthur Evans gav henne namnet, eftersom han ansåg att endast kvinnor i Paris var lika hårt sminkade som hon. Hon kallas dessutom "gudinnas prästinna".

Den mest berömda Knossos-fresken är väl den som visar den sk tjurhoppningen. Den kallas även "tjurdans" och "tjurlek", och finns även i andra avbildningar, bl a på en liten sigillsten. En yngling, någon gång en flicka, hoppar upp framför en fram-

rusande tjur, och tar ibland tag i hornen, gör en eller två volter över ryggen på djuret och landar bakom detta. En livsfarlig ritual. Ungdomarna är iklädda endast ett höftskyнке. Könen på deltagarna syns i färgskillnad. Män är nästan alltid brunröda, kvinnor alltid vita. Det gäller alla minoiska fresker. Detta färgförhållande förekommer även i samtida Medel-havskulturer. Jag tycker uttrycket "tjurhoppning" säger mest. Ett dåligt alternativ är "tjurfäktning", där ju meningen är att plåga och döda djuret inför

Damer i blått.

publik., helt sjukt. Men eftersom tjuren var det viktigaste offerdjuret vet vi förstås inte vad som väntade tjuren efter ceremonin.

Målningarna visar alltså inte bara människor. Djur av alla slag finns, även exotiska, alltså ej från Kreta, som lejonleoparder (men vildkatt fanns och finns ännu, sällsynt), antiloper, hjortar(?), och apor, i verkligheten bruna, men alltid blåmålade. Underbara målningar av simmande delfiner finns både i Knossos (med mindre fiskar) och i Akrotiri. Djuren är så perfekt avbildade att de går att artbestämma. Växterna är vanliga motiv, särskilt i Akrotiri.

Målningarna i palatsen på Kreta är till synes mer religiösa än i Akrotiri. Men det framhålls ofta att all konst överhuvudtaget i den minoiska civilisationen är knuten till religion. Men den är i alla fall vackrare och mer naturalistisk än i andra kulturer. Målningarna på Kreta är även mer fragmentariska än i Akrotiri, då de återfunna fragmenten är både färre och mindre. Detta har framtvingat en hård, osäker restaurering. Å andra sidan är många målningar kvar på (ungefär) ursprunglig plats. Paradoxalt nog finns inga väggmålningar kvar i Akrotiri. De är flyttade till platser där många års pusslande med modernaste teknik kunnat få dem pånyttfödda. De flesta finns nu i museum i Athen där vulkaner inte kan hota dem. Några finns i det nya arkeologiska museet i Fira, Theras huvudstad. Perfekta kopior finns även i ett konstgalleri där. Norr om staden kan man se 3D-fotoreproduktioner i naturlig storlek, i konferenscentret Petros M Nomikos. - Med tiden blir inte konsten lika levande och naturalistisk på Kreta, kanske ett tecken på kulturens tillbakagång.

Kusten, där flertalet av människor bodde, slogs ju sönder av jättevågor från Thera. Eftersom flottan säkert slogs sönder, såvida den inte var på uppdrag långt borta, slogs både handel och försvar ut. Några stora skyddande hamnar på norra kusten har jag aldrig hört talas om. Kanske asknedfallet inte fick lika stora direkta konsekvenser för jordbruket som

brukar påpekas. Jag har nämligen läst i en källa att vinden vid eruptionen blåste i riktning bort från Kreta, mot öster över Turkiet. På den närmaste ön Anafi har man uppmätt ett ca 20 cm tjockt lager av aska och pimpsten.

Den tredje katastrofen

Den äldre palatstiden varade i 250 år. Nu, ca 1450, hade även den yngre palatstiden varat i 250 år. Då kom den tredje katastrofen. Det försvagade Kreta invaderades, mer eller mindre, av de krigiska mykenarna, vilka hade sin storhetstid ungefär 1600 - 1200, alltså mycket kortare än minoernas. Mykenarna insåg snabbt att ta till sig den högtstående minoiska kulturen i ännu några sekler. Men de var tillräckligt brutala för att förstöra alla palats på ön, utom Knossos, som blev deras maktcentrum över Kreta, liksom det varit redan tidigare.

Men redan ca 1375-1350 revs dock palatset där. Så sent som under 900-talet tillverkades små populära statyetter i minoisk stil. Den mykenska konsten var dock ensidig, upprepande och stilliserad, åtminstone jämfört med den minoiska. Under 1100-1000-talen kom ett nytt grekiskt folk från norr, dorerna, vilka senare nådde även Thera. De brukade allmänt järn, även till vapen. Men minoer och mykenare och Michael Ventris gav oss den äldsta grekiskan. Ingen kan betvivla de minoiska och mykenska kulturernas inflytande på den senare grekiska civilisationen, och vidare den romerska. På en punkt skiljer sig den minoiska konsten från all annan konst, inte bara den samtida. Som professor C. Doumas i Akrotiri och många andra med rätta hävdar: Det är den mest naturalistiska konsten i världen mellan de paleolitiska grottmålningarna i Europa och det klassiska Grekland. Men denna konst utgör ett komplex av symboler vars innehåll vi inte känner.

Text och foto: Kjell Linnér, hösten 2017.

Detta är början på en längre belysning av hur kulturer gått under till följd av naturkatastrofer. Räkna med fortsättning.

Redaktionen

Recension

Brutus Östling: *Under asfalten vilar en strand* (Norstedts, Stockholm, 2011)

Brutus Östling är en internationellt känd, och erkänd, fågelfotograf. Jag kan ha anmält någon annan av hans böcker i ett tidigare NOS-nummer, men under julhelgen har jag läst hans några år gamla *Under asfalten vilar en strand*, med undertiteln *Midways albatrosser*. Den är mycket läsvärd och tänkvärd. Det innehåller inte bara många helt underbara bilder utan också mycket text, om ögruppen Midway mitt i Stilla Havet och om albatrosserna. I slutet av boken finns också några sidor om andra fåglar och andra djur, t ex havssköldpaddor, som finns på öarna.

Midway ligger som sagt mitt i Stilla Havet och man kan säga att det var där andra världskriget vände, lika väl som man brukar säga det om slaget vid Stalingrad: Japan misslyckades 1942 att erövra de två små (ett par km långa) men strategiskt viktiga öarna, vilket gjorde det möjligt för USA att mera aktivt bistå England på den andra fronten. År 1988 blev de ett naturreservat och fem år senare lades militärbasen ner helt och hållet. Asfalten vittrar och naturen återtar öarna. Sedan 1996 kan allmänheten besöka dem på ekologiskt inriktade studieresor, de ca 15 besökarna som tilläts på öarna åt gången förväntas under vistelsen på ön hjälpa till med en del sysslor som växtplantering för att återställa den naturliga floran.

Boken innehåller som sagt en hel del text om albatrosserna, som finns i stora mängder på Midway.

De är långflygare, en vandringsalbatrosshona som man följde med satellit 1992 tillryggalade **2500 mil på litet över 30 dagar**, med en hastighet av 50 km/t. En minst 60-årig laysanhona beräknas under sin levnad ha flugit mer än 320.000 mil – jorden runt 80 ggr. De finns inte bara på otillgängliga öar, man kan se en del på den nyzeeländska Sydön. Med en vingbredd på upp till **3½ m är de mycket imponerande!**

Även om albatrosserna ännu är talrika är de utsatta för olika hot. Tidigare var de eftertraktade för sina fjädrars skull, nu är de utsatta för de stora mängder plast som flyter runt i världshaven. Boken rekommenderas varmt!

Erik Elvers

Hur gick det?

Bin i stan

Vi besökte företaget U&We, i Gamla stan, där Göran Wiklund tog emot och berättade.

U&We är ett konsultföretag som ägnar sig åt hållbarhetsdriven affärsutveckling. Göran Wiklund arbetar bl.a. med projektet Bin i Stan som bland annat syftar till att göra Ekoparken till en bivanlig park, eller i mera generell mening pollinerarvänlig zon.

Projektet Bin i Stan går ut på att stödja urbana ekosystemtjänster och biodling i stadsmiljö. Ett sätt är att hyra ut bikupor. Den som hyr en kupa får en garanterad mängd honung och schysst ersättning för arbetet. I Stockholmsområdet finns redan ett par tusen biodlare, och de kan bli fler.

Göran Wiklund berättade att 2/3

av skördar pollineras av bin och andra pollinerande insekter. Pollinationen är en viktig ekosystemservice som, enligt Jordbruksverket, uppskattas vara värd minst 15 gånger mer än honungen. Pollineringen, ett samspel mellan växter och insekter, som har uppstått genom evolutionen är en väsentlig del av själva livet på jorden. Men pollinering är hotade. Vi har sett det i medierna då och då, men hur illa är det? En tysk studie av nationalparker har funnit att de pollinerande insekterna (antalet individer) har blivit 75 procent färre än för 30 år sedan. En orsak ligger i ensidigt jordbruk och *habitatförluster*, alltså att **binas livsmiljöer försvinner. Bekämpningsmedel är en annan. Bekämpnings-**

medel kan påverka binas orienteringsförmåga, så att de inte hittar hem till sina kupor. Bekämpningsmedel vandrar i näringskedjorna, så att de nu finns såväl i öl och bröd som i bröstmjölk. Så kallad ekologisk honung har producerats i miljöer där enbart naturligt förekommande bekämpningsmedel har använts, men man kan ju inte vara fullständigt säker på var bina har varit någonstans. Ännu ett problem är *varroa*, ett kvalster som dykt upp och spritt sig under de senaste 30 – 40 åren, så att det nu lär finnas i nästan alla bisamhällen. Dessutom har vi ofta fel sorts blommor i balkonglådorna, växter som är ointressanta för bin.

Visionen för Ekoparken handlar om att åstadkomma omgivning

som hjälper pollinerarna att hjälpa oss. Den går ut på samarbete med företag och intressenter inom Ekoparken som vill ta miljöansvar. Det ska ställas ut bikupor och insektshotell. Rosendals trädgårdar har redan 6 egna bikupor och **Bergianska är en ”strategisk hot spot”**. Det går att hyra bikupor i Ekoparken.

Djurgården loves bees är en grupp av intressenter som omfattar Kungliga Djurgårdsförvaltningen, Kungliga Djurgårdens intressentförening, Biodlarnas riksförbund, White arkitektbyrå, Förbundet för Ekoparken, Östermalms stadsdelsförvaltning, Engelska kyrkan och en grupp av diplomatiska samfund.

Det började med ett initiativ från medlemmar i Engelska kyrkans församling att placera en bikupa vid kyrkan. Pastorn och brittiske ambassadörens fru ställde upp på idén, och nu finns bikupan på plats. I höstas ordnades ett seminarium med afternoon tea i ambassadörens residens. Det kom en direkt inbjudan också till FNSiN

(som en av **medlemsföreningarna** i Förbundet för Ekoparken) och vi lyckades skicka två deltagare. Vid det tillfället luftades diverse idéer, såsom att engagera skolklasser.

Att FNSiN nu besökte U&We var en uppföljning av den kontakten. Vi som deltog i besöket var 14 stycken, varav nio FNSiN-medlemmar.

Det finns för övrigt mycket inspiration att hämta från England och även på annat håll:

*London B-line är en förflyttning*väg för växter och djur. *Bee City* i USA är ett system för certifiering av bivanliga städer. Norska *Oslo Bee Highway* innebär **landningsplatser** för pollinerande insekter. Biologisk mångfald är ett av FN:s hållbarhetsmål.

Att förbättra livsvillkoren för pollinerarna – till nytta för oss människor själva – handlar förstås mycket om samhällsplanering och beslut som politiker och företag fattar, men var och en av oss kan efter våra omständigheter hjälpa till. Vi fick flera råd på vägen:

Fråga i blombutikerna efter växter som är bivanliga till våra täppor och balkonglådor.

Maskrosor och tistlar är inte ogräs! Vårda ängsmarker med vilda blommor.

Klipp inte gräset så ofta och inte så lågt Skapa förflyttningvägar och landningsplatser

Bevara blomstråk, såsom vägrenar, skogsbryn och kantzoner

Inga bekämpningsmedel

Plantera växter som attraherar bin.

Och om man har kupor, måste man se till att bina har tillräckligt med honung för sitt eget behov. Vi får inte, för snål vinning, ta ifrån dem all den näring de själva behöver.

Anders Schærström

Referenser

www.binistan.nu

Djurgårdenloves bees: <http://binistan.nu/djurgarden-loves-bees/>

Bee City: <http://www.beecityusa.org/>

London B-line: <https://www.buglife.org.uk/b-lines-hub/london>

Oslo Bee Highway: <https://www.bybi.no/index.php/>

www.bybi.no/index.php/

Program

GRÖNLAND – DJURLIV, MILJÖGIFTER OCH KLIMATFÖRÄNDRING

Tisdag den 10 april kl 18.00. Föreningen Nordens kansli. Drottninggatan 30

Anna Roos är biolog och arbetar vanligtvis på Naturhistoriska Riksmuseet, men det senaste året har hon sin arbetsplats på Grönlands naturforskningsinstitut i Nuuk. Där arbetar hon med att söka aktuell kunskap om vad sälar, valar och andra djur äter och vilka gifter de får i sig. Som fågelskådare har hon inte haft några fritidsproblem. Men på nära håll har hon också mött intressekonflikter mellan valjakt och artskydd. Hon har mycket att berätta. Avgift 50 kr, vilket inbegriper fika med ostmacka.

Föranmälan är nödvändig, senast dagen före:

anders.schaerstrom@telia.com; 08 758 30 03;

070 693 91 28.

Samarrangemang med Föreningen Nordens Stockholmsavdelning och Studieförbundet Vuxenskolan

VÅRVANDRING I BERGIANSKA

Lördagen den 28 april klockan 10.00

Vi samlas utanför koloniområdet Lilla Frescati - T-bana Universitetet.

Härifrån går vi över Roslagsbanan och kommer in i Bergianska trädgårdens våtmarker. Den här gången skall vi inte bara njuta av alla sköna vårblommor utan även upptäcka att några av våra vanliga träd blommar så här tidigt på året.

Ingen föränmälan behövs.

Vid frågor kontakta Eva Innings tel 070-4916714

VÅRKVÄLLSVANDRING I BERGSHAMRA

Fredag 4 maj kl 18.30

Den sedvanliga kvällsvandringen från Bergshamra Torg, längs Brunnsvikens norra strand, upp på Ulriksdalsåsen och ner till Slottsparken. God chans att vi får se backsipporna och kanske tibasten blomma. Kattuggla har setts i februari ehuru mest på förmiddagar, med litet tur är den hemma när vi kommer. Ingen speciell matrast, men tag gärna med något att mumsa på medan vi går. Skodon för gångvägar och skogsstigar.

Samling utanför tunnelbaneuppgången Bergshamra Torg (norra utgången stn Bergshamra, på Mörbylinjen) kl 18.30.

Föranmälan senast onsdag 2 maj till Erik Elvers, e-måle e.elvers@bredband.net eller tfn 0738-526399.

KLIMATFÖRÄNDRING – ETT HISTORISKT PERSPEKTIV

Tisdag den 8 maj kl 18. Tellus fritidscenter, Roslundsgatan 44 A. (Nära Södra station)

Kan vi lära av historien, också när det gäller klimatförändringar? Historikern Fredrik Charpentier Ljungqvist har specialiserat sig på just klimathistoria och vet hur klimatskiften har påverkat samhällen och hur människorna hanterat eller inte hanterat konsekvenserna. Det är insikter som är mycket relevanta i vår tid. Varmare klimat för tusen år ledde till att indianska civilisationer gick under av torka, medan nordbor däremot koloniserade södra Grönland – men försvann några århundraden senare. Den ”lilla istiden”, som kulminerade på 1600-talet, orsakade försörjningskriser på många andra håll. Fredrik har just gett ut boken *Klimatet och människan under 12000 år*.

Avgift 50 kr, vilket inbegriper fika med ostmacka.

Föranmälan, senast dagen före: Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com; 08 758 30 03; 070 693 91 28

Samarrangemang med Föreningen Nordens Stockholmsavdelning och Studieförbundet Vuxenskolan

PROGRAMMÖTE

Måndag 21 maj kl 15—18

Fatburs Kvarngata 14.

Ring till Föreningslokalen från porttelefonen

Fika serveras. Anmälan till Soili Bisi-Ström senast 20.5. Sms 072 9921669 eller soibis@outlook.com

NÄSDUKSTRÄDET I ERIKSDALS-LUNDEN

Stockholms och kanske även Sveriges vackraste NÄSDUKSTRÄD växer i Erikdalslundens koloniområde nära Skanstulls T. Blomningen infallet sista veckan i maj. Varje år går jag dit för att njuta av de härliga vita blommorna.

Vill du följa med kontakta mig på tel 070 491 6714 omkring den 15:e maj

Eva Innings e-post eva.innings@telia.com

VÅRVANDRING PÅ BOGESUNDSLANDET

Söndag 27 maj kl 11.25

Vi far med buss 670 (mot Vaxholm) från Danderyds Sjukhus kl 11.26 och går av vid Kulla vägskal 11.41 för att 11.43 fortsätta med buss 681 som tar oss över Bogesundlandet till Bogesunds Slott 11.53. Vi börjar med lätt lunch på Café Parkvillan (smörgåsar, soppa; se <http://www.cafeparkvillan.se> De som vill äter matsäck i parken). Förhoppningsvis kan vi sedan bese slottet innan vi letar oss upp till Blå leden och går ca 10 km till hpl Nibble på Vaxholmsvägen för att ta bussen hem.

Föranmälan senast torsdag 24 maj till Erik Elvers, e-måle e.elvers@bredband.net, sms 0738-526399

SKÖN SÖNDAG I RIDDERSHOLM

Söndag 3 juni kl 09.00

Vi samlas vid Bergshamra torg kl 9.00

(**T-bana Bergshamra norra uppgången**)

i egna bilar. Vi samåker naturligtvis.

I år prövar vi att byta ut Sandemars naturreservat mot Riddersholms naturreservat, som ligger några mil öster om Norrtälje. Detta reservat liknar Sandemar - båda ligger vid Östersjön, dock är Riddersholm större och är inte som Sandemar delat i två områden. Floran lär vara minst lika spektakulär i R som i S. Nackdelen med Riddersholm är att det tar drygt två timmar med buss och av den anledningen väljer vi bil.

Medtag matsäck.

Föranmälan till Eva Innings, eva.innings@telia.com eller tel 070 4916714

Säg till om du kan erbjuda eller behöver bilplats.

NATIONALDAG I NYNÄSHAMN

Flera gånger har några medlemmar tillbringat nationaldagen (dvs den 6 juni) i Nynäshamn. Vi börjar med ca 10 km vandring (för fåglar 8 km) längs havet. Medtag matsäck. Avslutning vid hembygdsgården kl. 15-16 med folkdans. Utställningar och kafé. Ring mig om pendeltågstider dagarna innan, troligen från Stockholm C kl 8.11 eller 8.51.

Kjell Linnér 08-583 56 393

FÖRSOMMARDAG I ROSLAGEN

Lördag 9 juni

Vi har ett sommarställe i Roslagen som ligger på Björkö-Arholma. Det är en gammal skola. Vi bjuder in till en dag i Roslagen. (Max 15 personer.) Vi tänker oss en promenad till ett gammalt fiskeläge, Rumshamn. Vi har pratat med en man som heter Alf Justrell och kan mycket om bygden. Han ställer gärna upp och berättar. Promenaden tar ca 1-1,5 timma. Sedan ägnar vi oss åt att beundra havet och omgivningarna. Det går att ta ett dopp om någon är pigg på ett kylslaget bad i början på juni.

Mat till självkostnadspris. Om någon är matallergiker så vill vi ha reda på detta i förväg.

Resväg: Buss från Östra Station eller Danderyds sjukhus till Norrtälje (676). Från Norrtälje buss 636 mot Östersjö. Bussarna går inte ofta. Enligt gällande tidtabell (som kan komma att ändras) från Danderyds sjukhus: En buss går 7.03 och är framme 9.24. **Nästa buss går 9.03 och är framme 11.47.** Hållplats Kulla. Bussarna tillbaka går 16.00 från Kulla, är i Danderyd 18.13 eller från Kulla 18.47 och är i Danderyd 21.11.

Att åka bil tar ca 2 timmar.

Anmälan:

Stina och Anders Anshelm
070 843 15 06, 08 27 74 83,
stina.anshelm@gmail.com.

CYKLING PÅ GOTLAND

Några som var med och cyklade på Gotland (södra delen) veckan före midsommar 2016 visade då fortsatt intresse för gotlandscyckling.

Därför föreslår jag att vi cyklar på norra delen av ön vecka 24. Färdväg, inkvartering etc. är ännu inte klar, men det får vi ta upp på en träff i april.

Alla intresserade av cyckling är välkomna att senast den 1 april kontakta Lars Olov: 070-1714829
lars-olov.wallin@home.se

GOTSKA SANDÖN

I mer än 40 år har FNSiN besökt Gotska Sandön minst en gång per år. Förutsättningarna har emellertid förändrats i flera avseenden. Var och en kan nu boka resa och logi interaktivt via www.sandoresor.se. Men om du vill göra sällskap med andra från föreningen behöver vi resonera. När? I samband med nationaldagen som i år infaller en onsdag? Vid midsommar? Kanske under hög- eller sensommaren, när badtemperaturen nått en behaglig nivå?

Hör av dig så snart du har funderat över saken till någon av oss, så kan vi försöka samordna.

Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com;
070 693 91 28; 08 758 30 03,

Erik Elvers, e.elvers@bredband.net, 0738 526 399,

NOS tipsar

LÅNGFREDAGSVANDRING (STF)

30 mars 2018

Vandring i Nationalstadsparken, cirka 9 km med start vid T- station Gärdet, utgång mot Brantingsgatan, vid spärren, kl 10.30.

Vi vandrar över sportfältet, fram till Lidingöbro vårdshus via Kaknäs och förbi Isbladskärret och slutar vid Blockhusudden. Vandringen sker på stigar och vägar i lugnt tempo. Matsäck för en rast.

Deltagaravgift 20:- (ta med STF:s medlemskort), ej medlem 40:-

Vandringsledare: Mats Gullberg,
mobil 070- 570 92 47

SKYMNINGSVANDRING I VILDMARKEN (STF)

Lördag 26 maj

Samling kl 16.30 vid Brottbys trafikplats. Ansvarig: Bengt Dahlbeck.

Föranmälan på mobil 070 - 491 23 44 senast 24 maj.

Ca 10 km, matsäck för två raster, ljus klädsel.

Pris medlem i STF 20:- övriga 40:-

Avsändare: Föreningen Natur och Samhälle i Norden
c/o Erik Elvers, Illerstigen 28, 170 71 SOLNA

